

Trečiajame disertacijos skyriuje — „Tikimybė ir determinizmas“ — nagrinėjami tikimybino ir vienareikšmio deterministinio objektų aprašymų santykiai. Čia prieinama prie išvados, kad deterministinis tikrovės pobūdis neverčia priimti konkrečios tikimybės interpretacijos ir kad tikimybę interpretuojant empiriškai, objekto tikimybini aprašymas suderinamas su vienareikšmiškai deterministiniu. Vystantis mokslui, aišku, iš esmės keičiasi determinizmo išraiškos loginės formos. Jų nagrinėjimas ir yra tam tikrų materialistinės dialektikos problemų vystymas bei pritaikymas.

Oficialieji oponentai — LTSR MA akademikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras profesorius P. Slavėnas ir filosofijos mokslų kandidatas docentas V. Radvilavičius teigiamai įvertino E. Nekrašo darbą, pažymėjo jo brandumą ir mokslinį savarankiškumą. Universiteto Mokslinė taryba už disertaciją „Tikimybės empirinė interpretacija“ suteikė E. Nekrašui filosofijos mokslų kandidato laipsnį.

J. Vinciūnas

LOGINĖ BEI FILOSOFINĖ KALBOS ANALIZĖ

Reikšmės problema — viena aktualiausių logikos ir lingvistikos problemų, be tarpiski susijusi ne tik su pagrindiniu filosofijos klausimu apie mąstymo, kalbos ir objektyvios tikrovės tarpusavio ryšį, bet ir su informacinių procesų, vykstančių žmogaus smegenyse, modeliavimo problema: kalbos prasmės formalizavimu, atveriančiu kelią automatiniam vertimui, automatiniam informacijos apdorojimui ir kt. Loginei bei filosofinei šių problemų analizei ir skirta Rolando Pavilionio filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija „Filosofinė natūraliosios kalbos semantikos ir sintaksės santykio analizė“ (vadovas — filosofijos mokslų daktaras prof. M. Popovičius)¹, kurią autorius apgyne 1971 m. Kijeve, Ukrainos MA Filosofijos instituto Mokslinėje taryboje².

Kaip pažymima disertacijos įvade, autorius, remdamasis amerikiečio matematiko, filosofo ir logiko A. Vaithedo (A. Whitehead) bei žymaus programavimo specialisto M. Taubes (M. Taube) samprotavimais apie reikšmę, užsibrėžia tikslą pagrįsti naują reikšmės koncepciją, kurią pavadina „reikšmės kontinuumo hipoteze“.

Aptaręs santykį tarp dirbtinių (formalių sistemų) ir natūraliųjų kalbų (anglų, rusų, lietuvių) ir nurodęs tradicinės loginės bei semantinės kalbos analizės nekritišką taikymą natūraliosioms kalboms, disertantas pateikia loginį aparatą bei pagrindines sąvokas, kuriomis toliau operuojama, analizuojant natūraliosios kalbos prasminę pusę. Pagrindinėmis čia laikomos neigimo ir loginio nesuderinamumo santykio sąvokos. Savaip jas interpretuodamas, autorius pirmojoje disertacijos dalyje („Intensionalus požiūris į reikšmę“) įveda „neigimo galios“ sąvoką ir jos pagrindu formuluoja „reikšmių apibrėžiamumo principą“, pagal kurį į žmogaus pažinimą žiūrima kaip į nenutrūkstamą, tolydų, vienų reikšmių įvedimo kitų reikšmių pagrindu procesą. Šio proceso dėka ir susidaranti tolydi reikšmių sistema — neverbalinės, arba nekalbinės, reikšmės (t. y. reikšmės, patenkančios į mūsų sąmonę nekalbiniais kanalais) ir verbalinės, arba kalbinės, reikšmės (įvedamos kalbos priemonėmis). Tačiau čia kalbama apie bendrą reikšmių sistemą, turinčią tolydų pobūdį. Tarp reikšmių negali būti „plyšių“, kitaip jos viena kitos neapibrėžtų, viena kitos „nepasiektų“: apibrėžiančios (interpretuojančios) reikšmės „neigimo galia“ apibrėžiamos (interpretuojamos) reikš-

¹ Р. Я. Павлієнц, Філософський аналіз взаємозв'язку між семантикою і синтаксисом в естественому мові, Київ, 1971, 180 стр.

² Žymi disertacijos dalis įeina į rusų kalba išėjusią kolektyvinę monografiją: Мысль, теория, звание, Киев, 1972.

mes atžvilgiu turi būti mažesnė už 1, imant nenutrūkstamą intervalą tarp 0 ir 1. Be to, mūsų pažinimo procese neverbalinės reikšmės eina pirma verbalinių reikšmių. Tai užtikrina pažinimo galimumą ir tuo pačiu paaiškina, kas įgalina įvesti kalbą, pagrindinį informacijos nešėją.

Antroje disertacijos dalyje („Kalbinės išraiškos semantika“) aptariama tai, kas seka iš suformuluoto „reikšmių apibrėžiamumo principo“.

Skirstydamas reikšmes pagal jų „prigimtį“ į verbalines ir neverbalines, disertantas pagrindžia teiginį, kad neverbalinės reikšmės atspindi *aktualią* individo patirtį, o verbalinės reikšmės apskritai yra susijusios su *potencialia* patirtimi. Būtent, verbalinės reikšmės pagaliau taip išplečia žmogaus orientavimosi jį supančiame pasaulyje ribas, kad visa reikšmių sistema tampa apibrėžiama („atspindima“) tam tikro jos elementų kompleksu — įvyksta tai, kas psichologijoje vadinama „savęs suvokimu“. Iš „reikšmių apibrėžiamumo principo“ plaukia ir tai, kad tarp reikšmių sistemos ir kalbinių jos išraiškos formų (verbalinio, sintaksinio lygio) nėra abipusio vienareikšmio atitikimo: daugelis reikšmių koduojamos tuo pačiu verbaliniu simboliu, be to, ne visos reikšmės, atspindinčios individo pažinimo patirtį, gali būti išreikštos kalbos ženklais. Skirtingoms kalboms būdinga skirtinga kodavimo galia. Disertanto manymu, kalba ir jos ženklai sėkmingai informuoja apie tikrovę ne todėl, kad jie yra tikrovės struktūros atvaizdai, bet jų semantikos, bendros ir tolydžios reikšmių sistemos dėka.

Remdamasis nauja reikšmės koncepcija, disertantas gvildena ir kalbinių išraiškų sintaksinio bei semantinio taisyklingumo, prasmingumo kriterijus, analizuoja formalius kalbos modelius. Autorius tvirtina, kad šių modelių esminis trūkumas tas, jog neatsižvelgiama į tai, kad kalbos semantiką sudaro ne tik verbalinės, bet ir neverbalinės reikšmės, kurios viena su kita tolydžiai susijusios. Tokie modeliai nepaaiškina, kaip iš *tikrųjų* generuojamos ir interpretuojamos kalbinės išraiškos, kodėl jos *gali būti* taip įvairiai interpretuojamos ir kaip kalbinei išraiškai suteikiama *viena iš daugelio reikšmių*.

Kalbėdamas apie prasmingumo problemą, disertantas, remdamasis „reikšmių apibrėžiamumo principu“, nurodo, jog ontologiniai motyvai nėra esmingi, nustatant kalbinės išraiškos prasmingumą, nes bendroje reikšmių sistemoje svarbu yra tiktai *loginė* apibrėžiamumo galimybė, o ne ontologinis pasaulio objektų realumas. „Būti“, teigia disertantas, šiuo atveju reiškia būti reikšmių sistemoje, būti apibrėžiamu jos (sistemos) reikšmėmis.

Disertacijoje iškeltos naujos reikšmės koncepcijos požiūriu tiek prasmės, tiek beprasmybės sąvokos yra santykinės; nėra absoliučiai prasmingų ir absoliučiai beprasmiškų išraiškų: kiekviena kalbinė išraiška yra prasminga arba beprasmė ją apibrėžiančio reikšmių komplekso požiūriu. Tąjį kompleksą autorius vadina „kontekstu“. Tai, kas prasminga vieno konteksto atžvilgiu, gali būti beprasmiška kito atžvilgiu. Kontekstas, būdamas bendros reikšmių sistemos dalimi, pats yra susijęs su visa reikšmių sistema, t. y. su kitomis sistemos reikšmėmis ir jų kompleksais. Todėl į visą reikšmių sistemą žiūrima kaip į kontekstą arba, tiksliau sakant, kontekstų generatorių. Šia prasme kalbinės išraiškos interpretacijų laisvė priklauso nuo „vidinių“ bendros reikšmių sistemos resursų. O konkreči (viena iš daugelio) interpretacija pasirenkama kaip tik todėl, kad mes *galime* apžvelgti bet kurią norimą kontekstų visumą, kad mes disponuojame plačiausiu reguliuojančiu kontekstu — bendra reikšmių sistema. Tokios kontekstų apžvelgimo galimybės ir neturi mašina, atliekanti vertimą iš vienos kalbos į kitą. Tai ir yra pagrindinė iki šio neįspręsta automatinio vertimo problema.

Disertacijos pabaigoje autorius nurodo, jog kontekstiniai motyvai vyrauja ne tik nustatant kalbinės išraiškos prasmingumą, bet ir tam tikros kalbinės išraiškos teisingumą bei klaidingumą. Tad autorius laiko būtina skirti teiginius nuo sakinių, nes tik tam tikrais atvejais sakiny s vartojamas teigimui. Taigi kalbinių išraiškų funkcija, pažįstant išorinį pasaulį, yra ne išreikšti aktualią situaciją jame (tai yra *dalinė* jų funkcija), bet *formu-*

Iuoti galimybes, o tai ir atitinka disertacijos pradžioje nurodytą verbalinių ir neverbalinių reikšmių, atspindinčių skirtingas patyrimo rūšis, skyrimą.

Disertacijos mokslinę vertę didina ir tai, kad autorius iškeltą hipotezę apie reikšmę kaip kontinuumą stengiasi pagrįsti gausiais eksperimentiniais duomenimis.

Oficialieji oponentai — Kijevo universiteto Logikos katedros vedėjas, filosofijos mokslų daktaras profesorius V. Pavlovas ir Ukrainos MA Kalbotyros instituto matematinės lingvistikos skyriaus vedėja, filologijos mokslų daktare V. Perebeinos teigiamai įvertino disertanto darbą, pažymėję jo aktualumą bei originalumą. Ukrainos MA Filosofijos instituto Mokslinė taryba už disertaciją „Filosofinė natūraliosios kalbos semantikos ir sintaksės santykio analizė“ suteikė R. Pavilioniui filosofijos mokslų kandidato laipsnį ir rekomendavo disertacijos pagrindu išleisti monografiją.

A. Vaišvila